

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.4>

ЩОДО ПОНЯТТЯ ВИПРАВДАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Гавенко С.Б.,

*аспірант кафедри кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету імені Івана Франка,*

адвокат

ORCID: 0009-0003-8715-3623

e-mail: Serhii.Havenko@lnu.edu.ua

Гавенко С.Б. Щодо поняття виправдання у кримінальному процесі України.

Завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

У контексті нашої теми дослідження особливого значення набуває законодавче положення: «щоб жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений». Тобто у кожному випадку, коли під час досудового розслідування чи судового провадження буде встановлена невинуватість особи, щодо неї має бути застосована належна правова процедура – закриття кримінального провадження за реабілітуючими підставами або ухвалення виправдувального вироку.

Метою даної статті є аналіз вітчизняного законодавства та положень науки кримінального процесуального права щодо розуміння категорії «виправдання» у кримінальному процесі.

Ні чинний КПК України, ані будь-який інший нормативно-правовий акт не закріплює поняття «виправдання» як дефініцію. Проте аналіз положень КПК України дає підстави вважати, що законодавець розглядає виправдання як (1) результат діяльності суду щодо встановлення невинуватості особи, (2) такий факт невинуватості особи фіксується у судовому рішенні – виправдувальному вироку. Іншими словами, «виправдання» (з точки зору законодавчого підходу) нерозривно пов'язане виключно з виправдувальним вироком і, відповідно, може бути здійснено виключно судом.

У статті також проаналізовано наукові підходи до розуміння «виправдання» у кримінальному процесі.

На основі аналізу законодавства і наукових джерел зроблено власні висновки з означеного питання і сформовано визначення «виправдання». Також обґрунтовується позиція, що виправдання слід розглядати у ширшому контексті, не ставлячи фактично знак дорівнює між ним і виправдувальним вироком суду. Оскільки, невинуватість особи може бути встановлена не лише у виправдувальному вироку, а й у інших т. зв. «виправдувальних рішеннях», наприклад, у постанові про закриття кримінального провадження з реабілітуючих підстав на стадії досудового розслідування.

Ключові слова: виправдання, виправдувальний вирок, невинуватість, обвинувачення, реабілітуючі підстави, кримінальний процес.

Havenko S.B. On the concept of acquittal in the criminal procedure of Ukraine.

The objective of criminal proceedings is to protect individuals, society, and the State from criminal offences, to safeguard the rights, freedoms, and legitimate interests of participants in criminal proceedings, and to ensure a prompt, comprehensive, and impartial investigation and trial. This ensures that every person who has committed a criminal offence is held accountable to the extent of their guilt, that no innocent person is accused or convicted, that no individual is subjected to unreasonable procedural coercion, and that each participant in criminal proceedings is treated with due diligence and fairness.

In the context of this research, the legislative provision stipulating that «no innocent person shall be accused or convicted» holds particular significance. This provision mandates that, in any instance where a person's innocence is established during a pre-trial investigation or court proceedings, due process of law must be observed, culminating in either the closure of criminal proceedings on rehabilitative grounds or an acquittal.

The purpose of this article is to analyze the national legislation and doctrinal provisions of criminal procedure law concerning the concept of «acquittal» in criminal proceedings.

Neither the current Criminal Procedural Code (CPC) of Ukraine nor any other legal act provides a definition of the concept of «acquittal». However, an analysis of the provisions of the CPC of Ukraine suggests that the legislator conceives of acquittal as (1) the result of the court's determination of a person's innocence, and (2) the formal recognition of that innocence in a court decision – an acquittal. Thus, «acquittal», in the legislative sense, is inextricably linked to a court's acquittal decision and can only be rendered by a court.

This article also examines various scholarly approaches to the understanding of «acquittal» in criminal proceedings.

Based on the analysis of legislation and scholarly sources, the author formulates a definition of «acquittal» and posits that acquittal should be understood in a broader context, rather than being equated exclusively with a court's acquittal decision. Since a person's innocence can be established not only through an acquittal but also through other so-called «acquittal decisions», such as a decision to terminate criminal proceedings on rehabilitative grounds during the pre-trial investigation stage.

Key words: acquittal, innocence, not-guilty verdict, accusation, rehabilitative grounds, criminal procedure.

Постановка проблеми. Завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

У контексті нашої теми дослідження особливого значення набуває законодавче положення: «щоб жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений». Тобто у кожному випадку, коли під час досудового розслідування чи судового провадження буде встановлена невинуватість особи, щодо неї має бути застосована належна правова процедура – закриття кримінального провадження за реабілітуючими підставами або ухвалення виправдувального вироку.

Одним з основних прав особи, яка потрапляє у «лещата» кримінального провадження, є право бути виправданим. Що, зокрема, у повній мірі кореспондує принципу презумпції невинуватості. Однак, статистика, приміром, виправдувальних вироків в Україні за останні 10 років засвідчує негативний показник – відсоток виправдувальних вироків коливається в межах 1%.

Що є причиною такого низького рівня – бездоганна робота органів досудового розслідування, прокуратури та судів, чи небажання владних органів виправдати невинувату особу (тим самим, можливо, визнавши помилки, допущені у своїй діяльності)? А що, у принципі, означає «виправдання» і «бути виправданим»? І якщо перше питання, звісно, риторичне. То на друге, ми спробуємо дати відповідь у нашій статті.

Проте, у будь-якому випадку, слід погодитися з твердженням, що місце, яке займає правова категорія «виправдання» у сучасному кримінальному процесі України не у повній мірі відповідає її значущості [1, с. 12].

Стан опрацювання проблематики. Проблеми виправдання особи у кримінальному процесі у своїх працях розглядали такі вчені, як Охотіна Ю.В., Коваль О.М., Нор В.Т., Шумило М.Є., Малярєнко В.Т., Мазур М.Р., Габлей Н.Г., Наумова А.О., Алейніков Г.І., Попелюшко В.О., Балабанова Д.О., Калганова О.А., Капліна О.В., Крижанівський В.В. та інші. У тому числі є низка дисертацій, дотичних до пропонованої теми дослідження, зокрема дисертація Охотіної Ю.В. «Виправдання як категорія кримінально-процесуального права України» (2012 рік), Коваль О.М. «Право особи на виправдання у кримінальному процесі України» (2013 рік) та Дякова В.С. «Гносеологічна і правова природа виправдувального вироку» (2017 рік). Проте в працях цих вчених зо-

середжується увага на аналізі або колишнього кримінально-процесуального законодавства України або окремих аспектів інституту виправдання (до прикладу, природі виправдувального вироку).

Мета дослідження. Метою даної статті є аналіз вітчизняного законодавства та положень науки кримінального процесуального права щодо розуміння категорії «виправдання» у кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Тлумачний словник української мови позначає «виправдання» як 1) дія за значенням «виправдати», «виправдатися»; 2) те, чим можна виправдати, вибачити кого-, що-небудь; 3) вирок суду, в якому стверджується невинність підсудного [4].

Окрім правового контексту, поняття «виправдання» вживається і у межах інших сфер знань та соціального буття: філософії, теології, історії, літературі, психології тощо [5, с. 180].

Разом з тим, ні чинний Кримінальний процесуальний кодекс (далі - КПК) України, ні будь-який інший нормативно-правовий акт в Україні не закріплює поняття «виправдання» як дефініцію.

Тоді ж, що розуміє законодавець під цим поняттям?

У КПК України неодноразово вживається слово «виправдання» у різних варіаціях. Зокрема, щодо процесуального статусу «виправданий» та в контексті обставин і мотивів виправдання особи. Так, КПК України містить такі норми:

- «...виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що **виправдовують** підозрюваного, обвинуваченого, ...» (ч. 2 ст. 9 КПК України);
- «Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має **бути виправданим**, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом» (ч. 2 ст. 17 КПК України);
- «Ніхто не може бути двічі обвинуваченим або покараним за кримінальне правопорушення, **за яким він був виправданий...**» (ч. 1 ст. 19 КПК України);
- «**Виправданим** у кримінальному провадженні є обвинувачений, **виправдувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили**» (ч. 1 ст. 43 КПК України);
- «...у разі **визнання особи виправданою** – формулювання обвинувачення, яке пред'явлене особі і визнане судом недоведеним, а також **підстави для виправдання** обвинуваченого...» (п. 1 ч. 3 ст. 374 КПК України);
- «...у разі **визнання особи виправданою** - прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, **рішення про визнання його невинуватим** у пред'явленому обвинуваченні та **його виправдання**» (п. 1 ч. 4 ст. 374 КПК України);
- «Якщо обвинувачений тримається під вартою, суд звільняє його з-під варті в залі судового засідання **у разі виправдання;**...» (ч. 1 ст. 377 КПК України);
- «Ніхто зі складу присяжних не має права утримуватися від голосування, крім випадку, коли вирішується питання про міру покарання, а **суддя чи присяжний голосував за виправдання обвинуваченого**» (ч. 3 ст. 391 КПК України); тощо.

Відповідно до статті 373 КПК України виправдувальний вирок - це вирок, який ухвалюється у разі, якщо не доведено, що:

- 1) вчинено кримінальне правопорушення, в якому обвинувачується особа;
- 2) кримінальне правопорушення вчинене обвинуваченим;
- 3) в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення.

Виправдувальний вирок також ухвалюється при встановленні судом підстав для закриття кримінального провадження, передбачених пунктами 1 та 2 частини першої статті 284 КПК України.

Аналіз вищенаведених положень дає підстави вважати, що законодавець розглядає виправдання як (1) результат діяльності суду щодо встановлення невинуватості особи, (2) такий факт невинуватості особи фіксується у судовому рішенні – виправдувальному вироку. Іншими словами, «виправдання» (з точки зору законодавчого підходу) нерозривно пов'язане виключно з виправдувальним вирокком і, відповідно, може бути здійснено виключно судом.

Важливим є погляд на підходи до розуміння категорії «виправдання», які висвітлені у науковій літературі.

Здебільшого науковці розглядають його необхідною властивістю, важливою складовою частиною і важливим завданням кримінальної процесуальної діяльності, пов'язаною з такими категоріями, як «справедливість» та «істина», а тому є показником демократичності суспільства, високого рівня його правової свідомості та гарантованості прав і свобод людини [2, с. 24]. Виправдання є не лише індивідуальною метою, до якої прагне невинувата особа, котра піддалася

необґрунтованому кримінальному переслідуванню, а й складовою реалізації публічного призначення кримінального провадження, що виступає доконечною формою вирішення кримінальних справ у тих випадках, коли встановлено брак підстав для настання кримінальної відповідальності обвинуваченого [3, с. 84].

Що ж стосується визначення поняття «виправдання», то можемо зазначити основні з них:

- виправдання – це кримінально-процесуальна категорія, що відображає діяльність суду по встановленню невинуватості особи, чим повертає громадянина у правовий стан, що існував до його кримінального переслідування та водночас, є підставою для виникнення нових правовідносин щодо реабілітації особи [1, с. 45];

- виправдання – процесуальний порядок встановлення підстав для ухвалення виправдувального рішення і реабілітації особи під час досудового розслідування або судового провадження та ухвалення виправдувального рішення, яким від імені держави визнається невинуватість обвинуваченого (підозрюваного) в інкримінованому йому діянні [2, с. 33];

- виправдання є результатом виконання судом свого юридичного обов'язку – виправдати особу, винуватість якої не доведено стороною обвинувачення в рамках належної правової процедури, а також результатом негативної оцінки суду виконання стороною обвинувачення юридичного обов'язку, встановленого для неї ст. 62, п. 2 ч. 2 ст. 129 Конституції України, ч. 2 ст. 17 КПК України, довести винуватість особи поза розумним сумнівом [3, с. 94].

Аналіз запропонованих визначень поняття «виправдання» дозволяє нам зробити наступні висновки:

1. виправдання є процесуальною (здійснюваною в рамках кримінального процесу) діяльністю;
2. виправдання є діяльністю суду (хоча науковець Коваль О.М. розглядає можливим виправдання і на стадії досудового розслідування), здійснюваною від імені держави;
3. виправдання встановлює підстави для ухвалення виправдувального вироку;
4. результат виправдання повертає особу у попередній правовий стан, яким особа мала до початку кримінального провадження щодо неї, і надає особі право щодо реабілітацію;

Виправдання – це не тільки результат діяльності учасників в судовому розгляді, що виражається у факті ухвалення виправдувального вироку, але й в широкому розумінні – це сама процесуальна діяльність, спрямована на досягнення виправдувального результату (проголошення/ констатація невинуватості та поновлення порушених прав особи) у кримінальному провадженні. Вчена О.М. Коваль пропонує іменувати такий вид процесуальної діяльності як «виправдувальна діяльність» [3, с. 20].

Таким чином, можемо підсумувати, що більшість науковців фактично підтримують законодавчий підхід до трактування виправдання, доповнюючи, розвиваючи його, але суттєво не змінюючи.

Додатково підкреслимо, що серед вчених немає єдиного узгодженого підходу щодо процесуальної сутності виправдання – чи є воно кримінальною процесуальною категорією, процесуальним порядком, чи результатом виконання судом своїх обов'язків, тощо.

Як видається, виправдання слід розглядати у ширшому контексті, не ставлячи фактично знак дорівнює між ним і виправдувальним вироком суду. Оскільки, на наше переконання, невинуватість особи може бути встановлена не лише у виправдувальному вироку, а й у інших т. зв. «виправдувальних рішеннях», наприклад, у постанові про закриття кримінального провадження з реабілітуючих підстав на стадії досудового розслідування. На це також є вказівка і у практиці ВС. Так, у постанові Верховного Суду від 25 лютого 2020 року у справі № 599/593/18 зазначено: «Коли йдеться про реабілітуючі підстави закриття кримінального провадження, слід виходити з того, що особа не вчинила протиправного діяння, передбаченого кримінальним законом, і, як результат, має право на реабілітацію. **До реабілітуючих підстав належать ті, які свідчать про повну невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, що їй інкримінується, і тягнуть за собою зняття підозри, відновлення доброго імені, гідності та репутації**» [8].

Щодо змісту поняття «виправдання» існує дилема у розумінні – чи виправдання є одномоментним актом, чи є тривалим процесом, який має свій початок і кінець та включає здійснення низки активних дій як з боку самого виправданого, так і з боку органів державної влади? На наш погляд, виправдання є власне динамічним процесом надання переконливих доказів та аргументів, що обґрунтовують дії особи та переконують суд або орган досудового розслідування у її невинуватості, який завершується винесенням судом виправдувального вироку або прийняттям органом досудового розслідування постанови про закриття кримінального провадження.

Підсумовуючи все вище викладене, спробуємо сформулювати власне бачення поняття «виправдання» як динамічної процесуальної діяльності, яка полягає у встановленні невинуватості особи в інкримінованому їй кримінальному правопорушенні, може здійснюватися на будь-якому етапі кримінального провадження (навіть після засудження особи) та мати результатом ухвалення правомочним суб'єктом процесуального рішення, внаслідок якого особа визнається невинуватою.

Висновки. На сьогодні законодавець не закріплює поняття «виправдання» як дефініцію у жодному нормативному акті. Однак, вживає слово «виправдання» у КПК України у різних варіаціях, зокрема, щодо процесуального статусу «виправданий» та в контексті обставин і мотивів виправдання особи. З точки зору законодавчого підходу, «виправдання» нерозривно пов'язане лише з виправдувальним вироком і, відповідно, може бути здійснено виключно судом.

У свою чергу, науковці здебільшого також пов'язують виправдання особи з ухваленням щодо неї виправдувального вироку - як процесуальну діяльність суду, спрямовану на досягнення виправдувального результату (проголошення/констатація невинуватості та поновлення порушених прав особи) у кримінальному провадженні.

На наше переконання, як вже зазначали раніше, виправдання слід розглядати у ширшому контексті, не ставлячи фактично знак дорівнює між ним і виправдувальним вироком суду. Тим самим, не пов'язувати виправдання лише з діяльністю суду. Оскільки, невинуватість особи може бути встановлена не лише у виправдувальному вироку, а й у інших т. зв. «виправдувальних рішеннях», наприклад, у постанові про закриття кримінального провадження з реабілітуючих підстав на стадії досудового розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Охотіна Ю.В. Виправдання як категорія кримінально-процесуального права України: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09. Київ, 2012. 242 с.
2. Коваль О.М. Право особи на виправдання у кримінальному процесі: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09. Київ, 2014. 258 с.
3. Дяков В.С. Гносеологічна і правова природа виправдувального вироку: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 258 с.
4. ВИПРАВДАННЯ – тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. СЛОВНИК – тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=виправдання> (дата звернення: 15.08.2024).
5. Гавенко С.Б. До питання про співвідношення виправдання і виправдувального вироку. *Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи: матеріали XXIII Міжнародної студентсько-аспірантської наукової конференції (26 квітня 2024 року)*, м. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2024. С. 180-181.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
7. Конституція України. Закон України від 28.06.1996. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
8. Постанова Верховного Суду від 25 лютого 2020 року у справі № 599/593/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87985464>.